
 Neal Ascherson⁵

 Dezertőrök

Charles Glass: Deserter: The Last Untold Story of the Second World War (HarperPress, 2013, 400 oldal) című könyvének bemutatása

A háború idején elkövetett dezertálás korántsem tartozik a rejtélyes jelenségek közé. Amikor egy katona a szökés mellett dönt, döntésében szerepet játszhatnak járulékos indokok – az otthoni családi problémák, egyes tiszték iránt érzett gyűlölet vagy az erkölcsi kételemek és annak elutasítása, hogy megöljenek egy másik emberi lényt –, a nyilvánvaló és központi motívum azonban nem más, mint a józan ész. Elvégre az csak természetes, hogy az ember szeretne minél messzebbre kerülni az ellenséges katonáktól, akik minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy lelőjék vagy keresztüldöfjék őt. Egyszóval a rejtély nem az, hogy miért dezertálnak a katonák, hanem az, hogy a legtöbben miért nem oldanak kereket még csata közben, sőt még a közelgő vereség biztos tudatában sem (emlékezzünk csak a Wehrmacht katonáinak makacs ellenállására a II. világháború végén). Ők nem futnak el, hanem megvetik a lábukat és harcolnak. Vajon miért?

Ez az egyik legérdekesebb kérdés, ami Charles Glass új könyvét olvasva felvetődhet bennünk. A könyv három fiatalemberről – valójában még alig felnőtt fiúkról – szól, akiket az utolsó nagy európai háború idején soroztak be a gyalogságba, akik harcoltak, dezertáltak aztán mégis újra harcoltak. Steve Weiss egy brooklyni zsidó család gyermeke volt, apja az I. világháborúban megsebesült és harcigáztámadást is átélt. A Tennessee állambeli Alfred Whitehead a legmélyebb vidéki szegénységből került a hadseregbe. John Bain (aki a háború után Vernon Scannell néven, költőként vált híressé) angol volt és mindent meg-

tett volna azért, hogy otthagyhassa szadista apját, aki – Weiss apjához hasonlóan – szintén az I. világháború veteránja volt.

Mindhárman egyértelmű és világos okok alapján döntöttek úgy, hogy dezertálnak. Kettő közülük többször is dezertált. Szívszaggató borzalmak tanúi voltak, nem tudtak ellenállni a nők, az ital vagy egy felszabadult városban szerezhető zsákmány csábításának, összeropantak a hosszan tartó tűzérési zárótűzek miatt, vagy felismerték – egyszerre, rideg tény-szerűséggel –, hogy szinte biztosan meghalnak a következő napok harcainak során.

A dezertálás mellett szóló józan észérvek világosak voltak minden katona számára, aki akár csak egyszer is ellenséges tűzbe került. Nem is olyan meglepő tehát, hogy a harcoló katonák gyakran még segítettek is azoknak a dezertőröknek, akikkel összetalálkoztak. Glass újra és újra elmeséli a könyvében, hogyan etették, védtek, vigasztalták és szállították ezeket a szökésben levő embereket a fronton vagy a frontvonalhoz közel harcoló katonatársaik. De minél messzebbre jutottak a harcoktól, minél mélyebbre kerültek a „hátsó körök” kipihent, aktatologató régióiba, annál óvatosabbá, rosszszallóbbá és értetlenebbé váltak honfitársaik. A végén általában a katonai rendőrség kezei között végeztek, aztán egy rémálomba illő büntetőtáborban vagy katonai börtönben kötöttek ki, ahol üvöltöző, egyenruhás vadállatok – akik még soha csak nem is voltak az aknavetőknél gránátjainak robbanása közelében – mindent megtettek azért, hogy megtörjék őket.

Glass csak az angol és amerikai dezertőrökkel foglalkozik. A könyv nem tér ki arra, hogyan kezelték a szovjetek és németek a saját dezertőreiket – elég, ha erről annyit írunk, hogy ők semmilyen könyvről vagy megértést sem tanúsítottak a soraikból dezertálók iránt.

Az első világháborúban a britek 304 katonát állítottak kivégzőosztag elé dezertálás vagy gyávaság miatt, s csak fokozatosan fogadták el a harctéri kimerültséget, a „gránátnyomás” fogalmát. Az Egyesült Államokban ezzel szemben Woodrow Wilson elnök enyhébb büntetésre változtatta az ilyen okból kihirdetett halálos ítéleteket. A II. világháborúban a brit kormány

5 Neal Ascherson a Fekete-tenger Európa és Ázsia történetében betöltött szerepével foglalkozó *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism* (Vintage, 2007) című könyv szerzője.

támogatta azokat a tábornokokat, akik szeretnék volna visszahozni a kivégzőosztagot (a munkáspárti kormány ugyanis 1930-ban eltörölte a dezertálás miatti halálbüntetést). A brit hadügyminisztérium, a War Office ravasz módon azzal érvelt, hogy a halálbüntetés visszaállításával megteveszthetik az ellenséget, akik ebből arra következtethetnek, hogy erre azért volt szükség, mert a morál mélypontra jutott a brit fegyveres erőkből.

Roosevelt elnököt 1943-ban meggyőzték, arról, hogy „távolítsa el az akadályokat” a halálbüntetés útjából. Az amerikaiak azonban végül csak egyetlen katonaszökevényt végeztek ki, a szerencsétlen Eddie Slovik közlegényt Franciaországban 1945 januárjában. A börtönviselt Slovik sosem jutott a front közvetlen közelébe. Akkor döntött úgy, hogy dezertál, amikor a frontra vezényelték, hogy csatlakozzon egy már ott harcoló lövészsádhhoz. Új állomáshelyét azonban sosem érte el: 1944. október 9-én elhagyta az egységet, majd néhány mérföld megtétele után önként feladta magát egy másik alakulatnál, ráadásul írásban is megerősítette, hogy dezertált és újra megteszi, ha ismét a frontra küldik. Arra számított, hogy egy ismerős börtöncella sokkal kényelmesebb lesz annál, minthogy egy eső áztatta lövészárokban kuporogjon, miközben a németek lönek rá. Tévedett.

A Slovikra kiszabott ítélet valóban méltánytalanul súlyosnak tűnik a statisztikai adatok tükrében. Glass szerint „közel 50 000 amerikai és 100 000 brit katona dezertált a fegyveres erőktől” a háború alatt. A dezertőrök mintegy 80%-a került ki a frontvonalban harcoló csapatok soraiból. Szinte mindannyian az európai hadszíntereken „oldottak kereket”, míg a csendes-óceáni hadszíntéren harcoló amerikai erők esetében gyakorlatilag nem tudunk dezertálásokról, talán azért, mert a szigeteken és korallzátonyokon harcoló amerikai katonáknak nem volt hová szökniük. A háború végén London, Párizs és Nápoly, hogy csak néhányat említsünk az európai városok közül, szinte nyüzsgött az állig felfegyverzett „engedély nélküli eltávozáson” levő, azaz dezertált katonáktól. Sokan közülük olyan bandák tagjául

szegődtek, amelyek a hadsereg felszerelését lopták el és értékesítették. A helyzet odáig fajult, hogy a harcterekről kellett egységeket átvezényelni az ellátmányt szállító szerelvények védelmére, amelyek szerte a felszabadult Európában ki voltak téve az ilyen bandák támadásának. Párizs, ahol a rendőrség éjszánkánként fegyveres összecsapásokat vívott az amerikai bandákkal, úgy nézett ki, mintha egy új Chicago lenne.

A Glass könyvében bemutatott három fiatal között azonban egyet sem találunk, aki már az első puskalövésre kereket oldott volna. Épp ellenkezőleg, mindannyian igyekeztek tenni a kötelességüket, ameddig csak lehetett. Steve Weiss Olaszországban esett át a tűzkeresztségen, a 36. gyaloghadosztály katonájaként, amely Nápoly közelében foglalta el állásait a salernói és anziói partraszállások után. Ekkor mindössze 18 éves volt. Anzionál látott először elfogott dezertőröket, akik a hadsereget szidták, szemtanúja volt, ahogy egy barátja összeomlik a „harctéri fáradtság” miatt, és átélte, ahogy bombák hullanak rá az égből.

Nem sokkal ezután a C, azaz „Charlie” század egyik katonájaként harcol, miközben a csapatok Észak-Olaszország felé nyomulnak előre, éjjel-nappal kitéve a tűzérési tűznek és a mesterlövészeknek golyóinak. Egyszer a kimerült, átázott és magára maradt fiatalember könnyekben tör ki a fáradtság és a félelem miatt, és anyjáért kiált. Másnap azonban már ott találjuk az utcai harcokban a toszkánai Grosseto városának romjai között. Vajon mi adott neki erőt? Nos, biztosan nem a háborúhoz kapcsolódó eszmények. Láttá Nápolyt, amit ekkor már az amerikaiakkal összejátszó maffiafőnök, Vito Genovese irányított; az a gondolat pedig, hogy Roosevelt „négy szabadsága” bármit is számít az éhező olaszoknak, egész egyszerűen viccnek tűnt. A bajtársiasság volt az, ami benne és a másik két fiatal katonában tartotta a lelket, a bizalom egy barátban, vagy az alakulat néhány idősebb és tapasztaltabb katonájában. Weiss számára ez a barát Olaszországban Bob Reigle tizedes volt, Franciaországban pedig az ellenállóknál szolgáló Binoche kapitány. A garázda Alfred

Whiteheadnek, aki túlélte Omaha Beach-et és a gyilkos csatákat a normandiai „bocageban”⁶, egy szintén Tennessee államból származó katoná, Paul „Timmiehaw” Turner volt ez a cimborá – bár segített neki az is, ha leitta magát. John Bainnek pedig, aki az 51. Highland hadosztály katonájaként Észak-Afrikában és Normandiában is harcolt, Hughie nevű mocskos szájú, hűséges cimborája Glasgow-ból.

A háború esztelen, a hadsereg pedig ostoba és érzéketlen volt – de ott voltak ezek az emberek, akik soha nem hagytak volna cserben, és akiknek a kedvéért elviselhető az elviselhetetlen. Amikor Weiss újra csatlakozott a Vogézekben harcoló századához, és látta, hogy hány bajtársa veszett el időközben, majd amikor „Timmiehaw” egy aknára lépve meghalt St. Lo közelében és Hughie elesett egy aknavető-zárótűzben Caen mellett, a lelki kimerültség, amivel addig mindhárom fiatalember küzdött, végleg a hatalmába kerítette őket.

Whitehead bűnöző lett a felszabadított Párizsban. Weiss és néhány társa a téli csaták elől a Vogézek hegyeibe menekült – ő végül egy ideig egy katonai börtönben ült, a háború után pedig pszichiáter lett Kaliforniában. Bain korábban már dezertált Tunéziában, és ezért egy ideig az Alexandria melletti brit laktanya, a Mustafa Barracks területén található katonai börtönben – a hírhedt „Üvegházban” – raboskodott. Súlyosan megsebesült Normandiában, majd a háború végén ismét dezertált, mert már nem bírta kivárni, hogy leszereljék. Eltűnt Londonban, hogy később Vernon Scannell álnéven, költőként és bokszolóként bukkanjon fel ismét.

Glass könyvéből nem sok szól magáról a dezertálásról. A könyv legnagyobb része a három férfi saját elbeszéléseit tartalmazza, kiadottakat és eddig még kiadatlanokat, „az ő háborújukról”. Ezek a történetek hús-vér

emberi lények történetei, olyan embereké, akik végül összeroppantak a nehezen elképzelhető félelem és nyomorúság nyomása alatt. Csodálatos és felejthetetlen tanúságtételek, amit megmentettek egy olyan időből, ami már-már a feledés homályába merül. E sorok írója biztosan emlékezni fog azokra a részekre, ahol Bain tanúja annak, ahogy társai saját elesett bajtársaik zsebeit ürítik ki, ahol Weiss végignézi nemi erőszak miatti kötél általi halálra ítélt fekete bőrű katonák akasztását, és ahol Whitehead a párizsi forgalom kellős közepén eltérít egy amerikai ellátmányt szállító teherautót.

Glass könyvének minden fejezete egy, a *Psychology for the Fighting Man* című munkából vett idézettel kezdődik. A munka az empátia és emberség megdöbbentő alkotása, melyet 1943-ban állítottak össze és adtak át az amerikai erőknél. „A feladás az a mód, amivel a természet védi a szervezetet a túl sok fájdalom ellen.” Vagy: „Minden hadseregben van néhány ember, akik nem ismerik a félelmet – csak néhány. De ezek az emberek nem normálisak.” Hogy ezzel csak a nyilvánvaló tényeket mondtuk ki? Talán igen. De a háború borzalmi közepette annak joga, hogy kimondjuk a nyilvánvalót, érdemessé válik arra, hogy harcoljunk is érte.

(*The Guardian*)

Afua Hirsch

Még mindig veszélyben a páratlan mali kéziratkinsz jelentős része

A tudományos és történeti tárgyú ősi kéziratok Afrika kulturális örökségének szimbólumai, mondják a felbecsülhetetlen értékű kéziratokat őrző timbuktuai könyvtár munkatársai.

„Egy tudós tintája még a mártír vérénel is többet ér” – mondta valaha Ahmed Baba, a 16. századi arab bölcs. Hogy mit gondolna Ahmed

6 A normandiai gazdák kisebb, terméskövekből és földből emelt töltésekkel, ill. gyakran közel három méteres magasságot is elérő sövényvel (bocage) határolták el egymástól a földjeiket. A normandiai partraszállás után a hidfőkből kitérő szövetséges katonáknak így nemcsak a németekkel, hanem a sajátos, rendkívül nehéz terepviszonyokkal is meg kellett küzdeniük.